

<https://doi.org/10.59849/2313-5204.2026.1.62>

MUSTAFA ÖNER (Türkiye)*

1926 BAKÜ TÜRKOLOJİ KURULTAYINDA TÜRKİYE HEYETİ *

Özet

Makale, 26 Şubat–6 Mart 1926 tarihlerinde Bakü’de düzenlenen I. Türkoloji Kurultayı’nı ve özellikle Türkiye heyetinin bu kurultaydaki rolünü incelemektedir. Kurultay, Türk dili, tarihi ve edebiyatı alanında önemli bir dönüm noktası olup, Latin esaslı yeni Türk alfabesine geçiş meselesinin geniş biçimde tartışıldığı uluslararası bir bilimsel toplantıdır. Sovyetler Birliği, Türkiye ve Avrupa’dan toplam 131 katılımcının yer aldığı bu etkinlik aynı zamanda dönemin Türk-Sovyet ilişkilerinin olumlu seyrini ve bilimsel iş birliği ortamını yansıtmaktadır. Türkiye’yi temsilen başta Mehmed Fuad Köprülü, Ali Bey Hüseyinzade ve Mészáros Gyula olmak üzere sınırlı sayıda bilim insanı kurultaya katılmıştır. Türkiye heyeti, hem bilimsel katkılar sunmuş hem de alfabe tartışmalarında dengeli ve diplomatik bir tutum sergilemiştir. Kurultayda Latin alfabesi lehine alınan karar, daha sonra Türkiye’de gerçekleştirilecek harf inkılabına zemin hazırlayan önemli gelişmelerden biri olmuştur. Makale ayrıca kurultayın siyasi arka planını, Sovyetler Birliği politikasını sadece bilimsel değil, aynı zamanda kültürel ve politik açıdan da büyük önem taşıdığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Bakü Türkoloji Kurultayı, Türkiye, Mehmed Fuad Köprülü, Ali Bey Hüseyinzade.*

Kurultay

26 Şubat - 6 Mart 1926 tarihleri arasında, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başkenti Bakü'de toplanan "Birinci SSCB Türkoloji Toplantısı" (Tutanaklardaki resmî Rusça adıyla *Perviy Vsesoyuzniy Tyurkologičeskiy Syezd*) yaygın biçimde *I. Bakü Türkoloji Kurultayı* ve *Bakü Türkoloji Kongresi*

* Ege Üniversitesi, İzmir, Türkiye, Prof.Dr. E-mail: mustafa.oner@ege.edu.tr

* Şu İngilizce yayının Türkçesidir: "The Turkish Delegation at the 1926 Baku Turkological Congress" Bulletin of Tuekic Academy, Special Issue Dedicated to the 100th Anniversary of the First Baku Turkological Congress, No.1 (5)/ 2026, pp. 79-112. [e-ISSN 3078-6851 (online); ISSN 3078-6843 (print)]

diye anılır. Türk Dünyası yakın tarihinin en büyük kültür devrimlerinden biri olan Latin esaslı 'Yeni Türk Alfabeti'ne (*Yanalif*) geçiş bu kurultayda görüşülmüş ve sonuç bildirgesinde şöyle karara bağlanmıştır:

"Yeni Türk (Latin) alfabesinin Arap ve ıslah olunmuş Arap alfabeleri üzerindeki üstünlüklerini ve teknik üstünlüğünü, aynı zamanda, yeni alfabenin Arap alfabesi ile kıyaslamada çok büyük kültürel tarihî ve ilerici önemini dikkate alan Kurultay, yeni alfabenin kabulünü ve onun ayrı ayrı Türk-Tatar cumhuriyetleri ve vilayetlerinde uygulanma usullerini her cumhuriyetin ve her halkın kendi kararına bırakıyor" (Tutanaklar 2008: 456).

Türk tarihi, dili ve edebiyatı üzerine, Sovyetler Birliğinden, Türkiye'den ve Avrupa'dan 131 kişilik bir katılımı ile gerçekleşen bu kurultaya ülke teşkilatlarının temsilcilerinin yanı sıra şahsen davet edilen 15 kişi de vardır. Bu davetliler milliyetleri ve yaşadıkları adrese göre tutanaklarda resmen şu şekilde kaydedilmiştir (Perviy 1926: 423-426):

Gubaydullin Gaziz (Kazan Tatar - Bakü); Hocayev Halid Said (Özbek - Bakü); Hüseyinov Mirza Davud (Azerbaycan Türkü - Tiflis); Hüseyinzade Ali (Azerbaycan Türkü - İstanbul); Köprülüzade Mehmed Fuad (Osmanlı Türkü - İstanbul); Maksudov Gayaz Kısımoviç (Kazan Tatarı - Kazan); Menzel Teodor Teodoroviç (Alman - Kiel); Mészáros Gyula (Macar - İstanbul - Ankara); Musayev Gasan Abdulla oğlu (Uygur Tarançı - Bakü); Oldenburg Sergey Fedoroviç (Rus - Leningrad); Poppe Nikolay Nikolayeviç (Rus - Leningrad); Radebold Valter (Alman - Berlin); Şerba Lev Vladimiroviç (Rus - Leningrad); Wittek Paul (Alman - İstanbul); Yakovlev Nikolay Feofanoviç (Rus - Moskova).

Avrupa ve Türkiye üzerinden Batılı akademisyenlerin de kurultaya çağrılmasının, V.İ.Lenin'in (1870-1924) önderliğinde kolonist ve Ruslaştırıcı Çarlık egemenliğini yıkan Sovyet sosyalizmi iddiası ile ilişkisi anlaşılıyor. Ayrıca hiç değilse ilk dönemde anti-emperyalist bir ortak iklim üzerinde gelişen Türk-Sovyet ilişkilerini de bu 1926 Kurultayı dolayısıyla hatırlatmak gerekir.

Türk Hükümeti adına daha 26 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Paşa tarafından Lenin'e yazılan destek talebi şöyle başlıyordu: "*Emperyalist hükümetler aleyhine harekât ve bunların taht-ı tahakküm ve esaretinde bulunan mazlum insanların tahlisi gayesini istihdaf eden Bolşevik-Ruslarla*

tevhibi-i mesai ve harekâtı kabul ediyoruz" (Cicioğlu 2024: 1002). Türkiye'de Kurtuluş Savaşı sırasında Mart 1921 Moskova Anlaşması ile başlayan ve özellikle işgalci Yunan ordularına karşı kazanılan 1921 yazındaki Sakarya Zaferi ile TBMM Hükümetini eşit muhatap kabul eden Moskova tutumu üzerinden Türk-Sovyet ilişkileri çok olumlu bir tarihçeye girmişti (krş. Okyar 1998: 169-188).

Ayrıca Mustafa Oral'ın belirttiği üzere; "1920'li yıllarda Türkoloji alanında Alman, Sovyet ve Türk merkezlerinin rekabetten ziyade işbirliği görüntüsü içinde olduğu dikkati çekmektedir. Bunun, 'geçici barış dönemi' olarak bilinen dönemin siyasî koşullarıyla koşutluk içinde olduğu görülmektedir. 1925'te imzalanan Türk- Sovyet ve Türk- Alman diplomatik anlaşmaları ile üç ülke arasında belirli bir işbirliği zemini oluşmuştu. Türkiye Enstitüsü Müdürü Fuat Köprülü, 1927 sonlarında yayınlanan bir durum-tespit yazısında bunu örtük bir biçimde açıklamaya çalışmıştır. Bu esnada Türk Tarih Encümeni reisliğinde de bulunan Köprülü, "Türkiyat sahasında elyevm en büyük ilmî faaliyetler" konusunda Rusya, Almanya ile Türkiye'nin ön plânda bulunduğunu belirtiyor, Türkiye'nin, Sovyetleri örnek alarak Türkoloji alanında atılım yapmasının önemine işaret ediliyor ve Sovyet Rusya'nın, Bolşevik Devrimi'nden sonra "Türkiyat sahasında eskisiyle mukayese edilemeyecek kadar" büyük bir gelişim gösterdiğini açıklıyordu." (2004: 64-65)

Bakü Kurultayı'nda, delegeler arasında belirli bir demokratik esasa dayanıldığı anlaşılan oylama yönteminin varlığı da dikkat çekiyor. Kurultayda tabii olarak en çok tartışmanın çıktığı "Alfabe Konusundaki Konuşmalarla İlgili Kararlar" bölümünde, baştan beri önceki Arap esaslı alfabenin reforme edilmiş biçimini ateşli biçimde savunan Galimcan Şeref şu tekliflerde bulunmuştur:

1) Her iki, hem Arap hem de Latin yazı sisteminin Türk dillerine hizmet edeceğini onaylamak;

2) Latin sisteminin Türk dillerine uygulanması alanında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yaptığı büyük çalışmayı aynı zamanda önceki Arap harflerinin ıslahı yönünde Tatar Cumhuriyeti'nin yaptığı çalışmaları dikkate alarak problemin Türk dilleri için şu veya bu sistemin daha iyi olacağı anlamında kesin çözümünü açık bırakmak;

3) Tüm Türk dilleri için en azından, onlardan şimdiye kadar Arap sistemini kullananlar için tek bir hiyeroglif sisteminin tespit edilmesi ve bu konunun II. Türkoloji Kurultayı tarafından çözülmesi hususunda anlaşmak;

4) Hem Latin sistemi, hem de diğer sistem üzerine tüm Türk halklarında ortaklık olması amacıyla, teklif edilen işaretlerin kararlaştırılması için biri ıslahatçılardan diğeri ise Latincilerden ibaret olan iki komisyon oluşturmak. Arap yazısında ıslahatın kesin prensiplerini belirlemek ve yazıyı kararlaştırmak.

Sovyet Türk halklarının alfabesinin kararlaştırıldığı bu ateşli oturumda, Lenin'in yakın çalışma arkadaşlarından ve Türkiye-SSCB arasındaki Moskova Anlaşmasını 1921'de Dışişleri Bakanı G. V. Çiçerin ile birlikte imzalayan Kumuk asıllı Celaledin A. Korkmazov // Aselderoviç Korkmasov (1877-1937) da Latin alfabesi teklifini okumuştur. Bu XIII. oturumun başkanı olan Habib Cebiyev (1899-1938) Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi tarafından Latin alfabesinin ülkede yayılması için daha önce 14 Haziran 1925'te görevlendirilen ve Kurultay'da da en faal devlet adamlarından biriydi, Stalin repressiyalarında o da yok edildi. (Turan 2025: 9).

Oturum Başkanı şöyle konuşur: "Yoldaşlar, karar açıktır. Burada hem Arap, hem de Latin sistemi taraftarları görüşlerini yeteri kadar söylediler. Her iki kararı oylamaya sunuyorum ve bu konuyu oylama şeklinde halledeceğiz. Oylamaya sunuyorum. Kim yoldaş Korkmazov'un teklif ettiği kararın lehine ise rica ediyorum, elini kaldırsın. Çoğunluk (Gürültü ve alkışlar). Kim yoldaş Galimcan Şeref'in okuduğu kararın lehinedir, rica ediyorum, elinizi kaldırın, 7 kişi. Oylama aşağıdaki şekilde sonuçlandı. Yoldaş Korkmazov'un kararnamesinin lehine 101 oy. (Gürültü ve sürekli alkışlar). Yoldaş Şeref'in kararnamesi lehine 7 kişi, 9 kişi ise tarafsız kaldı" (Tutanaklar 2008: 375).

Bu örnekte görüldüğü üzere hiç değilse Türkiye'den ve Avrupa'dan delegelerin katıldığı Kurultay'da oylama usulü esastır, Sovyet sosyalizminin bu ilk Türkoloji Kurultayı tarihî bir kararı demokratik bir biçimde almıştır. Burada oy kullanmayan davetli katılımcılar arasında, yukarıda adı anılan Bakü'deki bir üniversite öğrencisi Türkistan kökenli Musayev Gasan Abdulla oğlu (Uygur Tarançı - Bakü) da Ord. Prof. Dr. Köprülüzade Mehmed

Fuad da vardır. Alman Türkologu Th. Menzel de Kurultay'da Türk olmayan diğer davetliler gibi çekimser oy kullandığını belirtmektedir: "Bu Türklerin kendi iç meselesiydi, buna tesir etmek istemedik." (Demirel 1996: 65).

Kurultay ve Türkiye

Türk halklarının ve Türkolojinin en geniş biçimde temsil edilmesi konusunda çok hassas davranıldığı anlaşıyor. Biz burada alfabenin, Tanzimat döneminden sonra bazı aydınlar ve devlet adamları tarafından epeydir gündemde tutulduğu, Arap esaslı eski alfabenin yetersizlikleri bakımından eleştirildiği Türkiye'den gelen heyetle ilgilenelim.

Bakü'de Kurultay için 3-4 Ocak 1926 tarihlerinde bir hazırlık toplantısı yapılmıştır: 1905 Rusya'da Meşrutiyet Devrimine de katılan Samed Agamalıoğlu (1867-1930) Azerbaycan'da Sovyet Devriminin de öncülerindendir. Türk Dünyasında alfabe reformunun modernist öncüsü Mirza Fethali Ahundzade'nin eserlerinin ilk yayımcısı da olarak Latin alfabesine de gönülden bağlı biri olan Samed Aga Agamalıoğlu bu toplantının da Kurultay'ında Sovyetler tarafından güvenilir başkanı olmuştur. Samoyloviç, Pavloviç, Ziefeldt, Baytursın, Aşmarin, Çobanzade, Odabaş, Oldenburg, Gubaydullin, Berdiyev gibi bilim ve devlet adamlarının yanı sıra Almanya'dan Menzel de bu hazırlık toplantısına katılmıştır (Akalin 2025a: 24).

Th. Menzel döndükten sonraki yayınında; Kurultay Başkanı Samed Agamalıoğlu hakkında şunları not etmektedir: "Nerimanov'un halefi ve Azerbaycan İcra Komitesi Başkanı olarak çok yüksek eğitilmiş biri değil, fakat meselelere nüfuz eden bir bakış açısı var, büyük bir insan sarrafı, parlamenter biçimlere hakim, akıllıca hedefleri ve en tehlikeli anlarla boy ölçüşebilen bir mizah anlayışı olan, Latin alfabesine fanatikçe sempatisine rağmen her zaman nesnel ve düzgün duran, Rusçaya ve Türkçeye bihakkın vâkıf olup bu iki dili konuşabilen birisi" (2017: 21).

Bu hazırlık toplantısında belirlenen kişilere Türkçe ve Fransızca program gönderilmiş ve 1 Ekim 1925 tarihine kadar hangi konularda konuşacaklarının bildirilmesi istenmiştir.

Notlarını ve Kurultay hakkındaki bütün tahlillerini yayımlayan Th. Menzel, başlangıçta İstanbul ve Ankara'dan Türk âlimlerinin kongreye katılması planlandığını fakat alfabe konusundaki belirsizlik dolayısıyla son

anda hepsinin reddettiğini belirtmektedir (Menzel 2017: 20). Köprülü de Kurultay'a katılamayacağını bildiren özür mektubunu Th. Menzel ile göndermiştir (Demirel 1996: 31); ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin resmen görevlendirdiği heyete Türkiyat Enstitüsü Müdürü olarak katılmıştır.

Ş. H. Akalın, Kurultay hakkında birçok bulgu ve belgeyi birleştiren kapsamlı yayınında, Mehmed Fuad Köprülüzade ile Ali Bey Hüseyinzade'nin Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu tarafından 14 Şubat 1926 tarihli kararla özel olarak görevlendirildiğini belirtmektedir. Basında çıkan yazılarda, Köprülüzade'nin Maarif Vekili Necati Bey ile görüştüğü ve Fuad Bey'in Kurultay hakkında Türkiye'nin bakış açısını taşıdığı ("*Fuad Bey mezkur kongre hakkında Maarif Vekaleti'nin nokta-i nazarını hâmil bulunmaktadır*") haber verilmiştir (Akalın 2025a: 52).

Alfabe değişikliği konusundaki görüşleri alınmak üzere 1925'te Mustafa Kemal tarafından Türkiye'ye davet edilen Theodor Menzel'in de katılımıyla 5 kişilik heyet (V. V. Barthold, Gy. Mezsaros, Ali Bey Hüseyinzade, M. F. Köprülüzade, Th. Menzel) 17 Şubat 1926'da İstanbul'dan yola çıkıp 23 Şubat 1926 günü Bakü'ye ulaşır (Menzel 1935: 1; Güngör 2015: 62; Türk 2024).

Theodor Menzel (1878-1939) Yahudi asıllı çok önemli bir Alman şarkiyatçısıdır. Önce hukuk okumuş ardından da Berlin'de Doğu dilleri programına (*Seminar für Orientalische Sprachen*) devam edip Şark filolojisine yönelmiştir. 1904'te geniş bir Yahudi toplumunun bulunduğu Odesa'ya yerleşmiş ve 1905'te hocası George Jacop'un yanında Türk edebiyatı üzerine doktorasını tamamlamıştır. 1909'da Georg Jacob'la birlikte çıktığı Türkiye seyahatinde Bektaşilik, İstanbul ve Batı Anadolu'daki Bektaşî tekkeleri üzerine araştırmalar yapmıştır (Bilgin 2019: 252).

I. Dünya Savaşı sırasında Ruslar tarafından esir alınan Th. Menzel, 1918 yazında savaş bitip serbest kalınca Alman ordusunda göreve başlar ve terhis olduktan sonra ailesini almak üzere Odesa'ya döner ve 1921'de Odesa Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü'ne Türkçe profesörü tayin edilir. 1922'de tekrar Almanya'ya Kiel Üniversitesi'ne dönen bilgin burada Türkçe okutmanlığı yapar. 1924'te İslâm Filolojisi bilim dalında özel statülü doçent, 1926'da aynı bilim dalında eylemsiz profesör olan bilgin, 1929'da İslam Filolojisi alanında profesörlüğe yükselir. Kiel Üniversitesinde "Orien-

talistische Seminar" müdürlüğüne getirilen Menzel 1934-1936 arasında Edebiyat Fakültesi Dekanlığı yapmış ve 1937'de Nazilerin baskısı altında emekliye sevk edilmiştir. (Demirel 1996: 46)

Bakü Türkoloji Kurultayı katılımcılar listesinde de adresi Kiel Üniversitesi olarak belirtilen Th. Menzel'in, dışarıdan ve çok bilgili bir gözlemci olarak bu toplantı hakkındaki görüşleri bizim için çok değerlidir:

"Die Ergebnisse des 1. Turkologen-Kongresses in Bakü" (KCs.A, II [1926], s. 143-162); Hemen döner dönmez Macar dergisi *Kőrösi Csoma-archivum*'da kurultay hakkındaki bu sonuçları yayımlayan Th. Menzel, ertesi yıl da *Der Islam* dergisinde şu kapsamlı makaleleri yazmıştır:

"Der 1. Turkologische Kongreß in Bakü 26 II. Bis 6. III. 1926" (*Der Islam.*, XVI [1927], s. 1-76; 169-228).

"1926 yılının Ocak ayı başlarında Bakü'de gerçekleşen 1. Türkologlar Kongresi'nin ön toplantısından İstanbul'a döndüğümde, orada Profesör W. Barthold ile karşılaştım. Barthold, Türk hükümetinin daveti üzerine İstanbul Üniversitesi'nde Orta Asya Türk halklarının tarihi üzerine bir dizi konferans vermek üzere Türkiye'ye gelmişti ve bu konuda en önde gelen uzmandı." (Menzel 1935: 1). V. V. Bartold İstanbul'a gelişinden Bakü Kurultayı'na hareket edişine kadar 3 Ocak-16 Şubat 1926 arasında bir günlük tutmuştur. Bu Rusça günlük üzerinde çalışan Tat'yana İvanovna Yusupova ve Mark Al'vieviç Kozintsev şu tespitleri yapmaktadır: "Günlüklerin küçük hacmine ve kısalığına rağmen, oldukça bilgilendirici olup Bartold'un bilimsel çalışmalarının incelenmesi için değerli bir kaynak oluşturmaktadır. Günlükler, akademisyenin bu dönemdeki ana faaliyetinin İstanbul kütüphanelerindeki Doğu el yazmalarının incelenmesi olduğunu göstermektedir. Ayrıca, o dönemde Türkiye'de çalışan Türk ve Avrupalı bilim insanlarıyla yoğun bir şekilde etkileşimde bulunmuş ve SSCB Bilimler Akademisi adına onlarla ortak araştırma projeleri düzenleme olasılığını görüşmüştür. Günlük ayrıca Bartold'un Birinci Tüm Birlik Türkoloji Kongresi'ne katılmak üzere Bakü'ye yapacağı seyahat için yaptığı hazırlıkları da yansıtmaktadır. Sunulan bilgiler, Bartold'un Türkiye'deki araştırma çalışmalarını ve iki ülke arasındaki bilimsel işbirliğini güçlendirme çabalarını ayrıntılı olarak ele almamızı sağlamaktadır" (Yusupova 2024: 87).

1935'te Alman asıllı bu büyük Rus tarihçisi V. V. Bartold'un İstanbul'daki Türkiyat Enstitüsünde Rusça olarak verdiği Orta Asya tarihi hakkındaki dersleri Almancaya çeviren Th. Menzel, Bakü Kurultayında Bartold'un oda arkadaşı olmuştur ve kendisinin toplantı sırasında zatürreye yakalanarak ağır hastalandığını, Leningrad'a dönüp ancak tedavi olduktan sonra İstanbul'a gelip derslerini tamamladığını belirtmektedir (1935:1).

Sovyetler Birliği ve Kurultay

Tarihçi V. V. Bartold'un Almanca mütercimi Th. Menzel'in 1926 Kurultay'ını tasvir eden analizleri toplantının tarihî iklimini yansıtmaktadır:

"Bolşevizmin Rusya'da iktidara geldiği 1917 Ekim Devrimi, milliyetler meselesinde radikal değişikliklere yol açmıştı. Çar rejimi ana hedef olarak Ruslaştırmaya, misyonerliğe ve hakimiyetindeki yabancı halkların kolonileştirilmesine yönelirken ve onları kaba kuvvetle ve sanki lütufla bunları yerleştirmeye çabalarken, Bolşevikler (...) Lenin tarafından 1903'te savunulan '*Her azınlığın kendi kaderini tayin etme ve Rusya'dan ayrılma hakkı*' şeklinde az veya çok tutarlı uygulamayla milliyetler meselesini çözmeyi amaçlıyordu. Bu ilke, Ekim Devriminden hemen sonra Lenin ve Stalin tarafından imzalanan 3 Kasım 1917 tarihli manifesto ile ilan edildi. Bu; 1. Rusya halklarının bağımsızlığını ve eşitliğini; 2. Bağımsız devlet de dâhil olmak üzere, eğitim ve ayrılmaya kadar Rusya'nın halklarının kendi kaderlerini serbestçe tayin etme hakkını; 3. Rus bölgesinde oturan etno-grafik grupların ve millî azınlıkların özgürce gelişimini karar altına alıyordu." (Menzel 2017: 9-10).

1926'da Ekim Devrimi'nin hemen ardından Türk Dünyasında veya eski adlandırmasıyla *Türk-Tatar Halkları* arasında Sovyet'e bakış açısı genel olarak buydu. Kurultayın Tatar katılımcısı Alimcan İbrahim'in ***Tatar medeniyetě nindiy yul bēlen baraçak*** "Tatar Kültürü Hangi Yolla İlerleyecek" adıyla 1927'de yayımlanan eseri üzerine, tesadüfen tam ellinci yılında yazdığım "*Bir Tatar Bolşevîğinin Ana Dili Mücadelesi*" başlıklı yazımda, 1938'de Stalin'in repressiyalarına kurban giden yazarın Sovyet Devriminin bu 10. yılında; Tatarcanın devlet dili, eğitim dili olarak gelişmesine nasıl sevindiğini tahlil etmiştim (Öner 1997b; geniş bilgi için bk. Öner 2025):

"Ruslaşma eğilimi tamamen yenildi. Bu Tatarlaşma esasında şimdi bizim alfabelerimiz, okuma kitaplarımız, dil dersi kitaplarımız, imlalar, Tatar gramerleri, edebiyat kanunları ve edebiyat tarihleri tamamen işlenip yola koyuldu, Tatarcanın tam bir sözlüğü de yapılmaktadır." (İbrahimof 1927: 34). (...) Bu şartlar içinde, Rus medeniyetinin Tatar medeniyetinden üstünlüğü, onun için de Tatarlar için zayıf medeniyetten yüksek medeniyete geçme gereği hakkındaki konuşmalar, sadece, Rus milletinin eski üstünlüğünü korumak için çıkarılmış bir fikirdir. Tatarlar arasında böyle fikirlerin olması, sadece, eski zamandaki Ruslaştırma siyasetinin Tatar zihninde bıraktığı gölgesi, kendisini düşük ve inançsız görme alışkanlığının bir neticesidir. (İbrahimof 1927: 38)

Th. Menzel'in 1926 öncesine dair tahlilleri arasında, Sovyet sosyalizminin bağımsızlık ve eşitlik vaatleri kadar Türk halkları arasında oluşan birlik fikri üzerine değerlendirmeleri de çok ilgi çekicidir: "Şüphesiz Türkler bir dizi boy ve halklara ayrılmış olup mekân itibarıyla birbirlerinden çok uzaktadırlar. Bunlar: Buz Denizi'nden ve neredeyse Ohotki Körfezi'nden Volga'ya, hatta batıda Gagavuzya ve İran'a ve güneyde Basra Körfezi'ne kadar yayılan muazzam bir bölgeyi içine alır. (...) Yabancıların boynundan boyunduruğu beklenmedik bir anda alan Rus Devrimi, kültürel güçleri, zamanı ve mekânı kültürel yönden bir araya getirme mecburiyetinde olan birlik içinde bir Türk halkı düşüncesini yerleştirmek üzere kullanıldı. (...) Türk birliği düşüncesinin çok hızlı gelişmesi dikkat çekicidir. Çünkü mekân yönünden parçalanmışlık ve ayrılmışlığa, inanç sınırlarına rağmen, çeşitli Türk halkları Müslüman ve Hristiyan Ortodokstur ve birkaç boy hâlâ Şamandır. Beraberlik duygusu son zamanlarda olağandışı bir şekilde ortaya çıkmaktadır " (Menzel 2017: 12).

Alman şarkiyatçı bu tahlilini şöyle tamamlıyor: "Her hâlükârda cumhuriyetler Rusya'sında millî meselenin ideal olarak çözülmüş görüldüğünü itiraf etmek gerekir. Türklerin ayrılık eğilimleri, en azından şimdilik korkulacak bir durum olarak görülüyor" (Menzel 2017: 12).

Burada dendiği gibi Çarlık egemenliğini bütünüyle ve kanlı bir biçimde yok eden Sovyet sosyalizmi, Türk soylu halklar arasında Mir Said Sultan Galiyev (1892-1940), Neriman Nerimanov (1870-1925), Turar Rıskulov (1894-1938) gibi devlet adamlarından ve bu siyasete yakın aydınlar

çevresinden ciddi bir destek görüyordu. SSCB'nin bu ilk döneminde, Y. Stalin'in "milliyetler meselesi"ni 1937-38 repressiyalarında *dik duran bütün başları kesmek* biçiminde halledeceği dönem öngörülmemiştir. Bakü Türkoloji Kurultayı'nın tutanakları veya katılımcıların bizzat yayımladığı çeşitli yazılar ve kitaplardan Sovyet sosyalizminin, Leninizm'in bu sözlerine büyük bir güven duyulduğunu anlıyoruz (ayrıca bk. Öner 1997a).

Türkiye Heyeti

Türkiye'nin Sovyet Türkolojisi ile bağlantıları da tam bu arada güçlenmişti. Tarihçi Mustafa Oral'ın şu tespiti çok değerlidir: "*Bakü Türkoloji Kurultayı'nın öncülerinden A. N. Samoyloviç, 7 Eylül 1925'te Ankara'ya gelmiş ve Maarif Vekili Hamdullah Suphi Tanrıöver'i ziyaret etmişti. Ankara Türk Ocağı da Samoyloviç şerefine 10 Eylül 1925'te bir ziyafet vermişti. Bundan bir müddet sonra da Azerbaycan Maarif Komisyonu, İstanbul Darülfünûnu müderrislerinden Mehmet Fuat Köprülü'yü Azerî Edebiyat Tarihi hakkında dersler vermesi ve incelemelerde bulunması için Bakû'ye davet etmişti. Köprülü, bu daveti kabul ederek, Ekim 1925'te Bakû'ye gitmişti. Bundan bir süre sonra da Köprülü, Sovyet Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmişti. Maarif Vekâleti de Bakû'de edebiyat dersleri verecek olan Köprülü'ye diplomatik pasaport verme kararı almıştı*" (Oral 2004: 116). Nitekim F. Köprülü'nün Bilimler Akademisi'nin 200. yıl dönümü dolayısıyla Bakû'ye çağrıldığını "*Köprülüzade Fuad Bey Bakıda*" (Maarif ve Medeniyet 1925, № 2 (22) 48. s.) başlıklı yayından öğreniyoruz (Tutanaklar 2008: 26).

Kurultaya Türkiye'den çağrılan katılımcılar arasından o sırada Türkiye Cumhuriyeti kurumlarında memuriyeti bulunan Hüseyinzade Ali Bey, Köprülüzade Mehmed Fuad ve Mészáros Gyula'ya Türkiye'nin resmî temsilcileri diyebiliriz.

Hüseyinzade Ali Bey, bu seyahatinde günlük notlar tutmuştur: "*Bakû'ye; 17 Şubat 1926'da İstanbul'dan hareket ettik. Vapurda 5 kişi birleştik. Köprülüzade Mehmed Fuad Bey, Etnografya Müzesi Müdürü Mesaroş, Leningrad müderrislerinden Bartold ve Istrasburg müderrislerinden Menzel.*" (Güngör 2015: 452; EK 44a) Heyetteki Alman Türkologu Th. Menzel'in kişisel arşivini inceleyen Samir Kazımoğlu da, İstanbul'dan hareket eden vapurun 23 Şubat 1926'da Batum'a geldiğini ve burada S. F. Ol-

denburg ve A. N. Samoyloviç'in onlara katıldığını ve Bakü'de de ünlü Azerbaycanlı yazar A. Hakverdiyev'in bu heyeti karşıladığını belirtmektedir (Kazımoğlu 1992: 671).

Bütün Sovyetler (*Vsesoyuznoy*) düzeyde yapılan Bakü Türkoloji Kurultayı'nda görevli steno kâtipleri sadece Rusça biliyordu ve kurultayda herhangi bir Türk dilindeki konuşmaların kaydı tutulmuyordu. Ş. H. Akalın, Menzel'in notlarından hareketle; M. F. Köprülüzade ve Paul Wittek dışında herkesin Rusçaya vâkıf olduğunu belirtir: Köprülü'nün konuşmalarını Rusçaya çeviren Menzel'dir. Kurultay'ın çeşitli Türk dillerini aynı anda duymak gibi renkli bir ortamı sağladığını da belirten Menzel, farklı lehçelere alışana, onların kendilerine özgü söyleyişlerini yakalayana kadar birkaç gün geçtiğini yazıyor (Akalın 2025b: 39).

Burada, Azerbaycanlı Prof. Dr. Edalet Tahirzade tarafından gündeme getirilen Sovyet gizli teşkilat belgelerindeki dosyalardan da söz etmek doğru olur: Onun görüşüne göre Türkiye delegelerinin katılımını sınırlı tutmak ve Türkiye'nin ideolojik etkisini önlemek üzere sadece anılan bu dar kadro davet edilmiştir; oysa sadece Moskova'dan 17, Leningrad'dan 12 katılımcı vardır. Bu bağlamda, 1923'te Azerbaycan Cumhuriyeti'nin davetiyle o sırada zaten Bakü'de olan Türk profesörleri edebiyat tarihçisi İsmail Hikmet -1889-1967- (Ertaylan) ve eğitimci Halil Fikret -1892-1974- (Kanad) Kurultay'a bile alınmamıştır. Ayrıca gizli istihbarat teşkilatı OGPU marifetiyle Kurultay'dan az önce 9 Aralık 1925'te Bakü ve Erivan konsolosluklarından birkaç personel tutuklanmış ve Kurultay'dan sonra da 20 Mart 1926'da bunlar tek tek casusluk ithamıyla sorgulanmıştır (Tahirzade 2016: 32-44). Asırlardır savaş meydanlarında sınırsız insan kayıplarıyla biçimlenen Türk-Rus ilişkileri, yeni başlayan Türkiye-Sovyetler Birliği tarihçesinde elbette birden bire her bakımdan toz pembe olmamıştır. Bakü Türkoloji Kurultayı, aynı zamanda yeni Sovyet hükûmetinin dünyaya ve özellikle Türkiye'ye açtığı, planlı programlı bir uluslararası kürsü temasıdır. Şimdi Türkiye-Azerbaycan arasında kişisel kariyeriyle bir köprü kuran Hüseyinzade ile Türkiye'de 'Türkiyat'ın en önde gelen bilgini Köprülüzade'nin katılımına bakalım.

Hüseyinzade Ali Bey (1864-1940) İttihad ve Terakki Fırkası kurucularından ve Türkiye'de Türkçülüğün öncülerindendir. 1885'te St. Peterburg Üniversitesi Fizik-Matematik Bölümünde okumaya başlayan Ali Bey bura-

da Türkoloji derslerini de izlemiş ve 1889'da mezun olunca Türklüğü yakından incelemek üzere İstanbul'a gelip 1890'da Askerî Tıbbiye'ye girmiştir. (Ülken 1966: 261-262).

Ali Bey gerek Tiflis Gimnazyası'nda gerekse Petersburg'da gördüğü öğrenim sayesinde, Arapça, Farsça, Rusça, Almanca, İngilizce, Fransızca ve Yunanca dilleri ile Doğu ve Batı edebiyatının klasiklerine olan hâkimiyeti sebebiyle Mekteb-i Tıbbiye-yi Askeriye'deki öğrenciler üzerinde derin etkiler uyandırır (Güngör 2015: 22).

Yakın arkadaşı Yusuf Akçura; Hüseyinzade Ali Bey'in Mekteb-i Tıbbiye'de hem Batı kültürünü hem Doğu dünyasını derinden bilmek bakımından büyük bir rüzgâr estirdiğini ve ikinci üniversite öğrenimi görmek üzere geldiği İstanbul'daki bu olgun öğrencilik sürecinde hocalardan bile daha etkili olduğunu belirtmektedir (Güngör 2015: 22).

Hüseyinzade, burada İttihat ve Terakkî Cemiyeti'ni kuran gençler üzerinde etkili oldu ve aralarında yer aldı. Mezuniyetinden (10 Temmuz 1895) sonra Haydar Paşa Askerî Hastahanesi Deri ve Frengi Hastalıkları Kliniği'nde uzman yardımcısı olarak çalışmaya başladı. 1897 Türk-Yunan savaşında cephede hizmet etti. Savaşın ardından muallim muavini (doçent) sıfatıyla Askerî Tıbbiye'ye geçti (1900). İttihat ve Terakkî Cemiyeti'ne mensubiyeti dolayısıyla polis tarafından arandığı için bir müddet İstanbul'da saklanıp 1903'te Azerbaycan'a kaçtı (Akpınar 2012: 408).

Bakü'de Rusça yayımlanan *Kaspi* gazetesinde yazı yazmaya başlayan Hüseyinzâde Ali Bey, Azerbaycan ve Rusya müslümanlarının çeşitli problemleri hakkında toplumu aydınlatan etkili yazılarıyla dikkati çekti. Burada ilkin *Hayat* adlı günlük gazeteyi çıkarmış ve Rus aleyhtarı bu süreli yayın kapatılınca *Füyuzât* dergisini kurmuştur (Akpınar 2012: 408). Hüseyinzade'nin *Hayat*'ta çıkan ilk yazıları, Türkçülüğü, Avrupacılık ve İslam medeniyetini ilmî bir şekilde ileri sürmüş olması bakımından önemli bir adım teşkil eder. (Ülken 1979: 264).

Bakü Türkoloji Kurultayı açılışında Başkanlık Divanı fahri üyeliğine seçilen A. Hüseyinzade'ye, Agamalıoğlu tarafından yönetilen XVII. Oturum'da 6 Mart 1926 günü söz verilmiştir. Rusça bildiği hâlde Türkçe konuşmayı tercih eden duayen bilginin "Garb'ın İki Destanında Türk" başlıklı bildirisi Rusça steno kayıtlarına dayanan tutanaklarda yoktur, ancak

Türkçe bildiri Kurultay'dan birkaç gün sonra Bakü'de kitap biçiminde basılmıştır (Tutanaklar 2008: 427; Turan 2025: 10). Hüseyinzade Ali Bey'in Kurultay'ın son gününde, Sibirya'dan zorlukla yetişen Katanov'un önünden verilen bildirisinde; Orta Çağ Avrupası'nın biri İtalyan (Tasso 1544-1595) diğeri Portekizli (Camoës 1524-1580) iki şairin Türklerle Müslümanlar hakkındaki düşüncelerini, eserlerinden manzum çeviri örnekleriyle ele almıştır (Gökdağ 2015: 233-234).

Kurultay hakkında bir dizi yeni yayın yapan Vilayet Guliyev, Hüseyinzade Ali Bey ve bildirisi hakkında şöyle diyor: "Bütün hayatı boyunca mütevazı olmasıyla beliren, Samed Ağaoğlu'nun çok doğru olarak 'perde arkasındaki adam' olarak takdim ettiği Ali Bey Kurultay'ın son oturumunda kısa bir bildiri ile yetinmişti. Ardından da özel olarak Türkologların bu uluslararası forumu için hazırladığı "Garb'ın İki Destanında Türk" adlı tarihî-felsefî etüdü 1926'da kitap olarak yayımlanmıştı. Ünlü edebiyat bilimci Eziz Mirehmedov'un "Ali Bey'in bütün dünya görüşü, edebî, ilmî faaliyeti için dönüm noktalarından biri" saydığı eser gerçekten de bir kurultay bildirisiinden çok belki de ayrıca bir bilimsel toplantı için materyal oluşturacak derinliğe ve genişliğe sahipti. "Garb'ın İki Destanı" derken İtalyan Rönesans şairi Torquato Tasso'nun (1544-1595) *Gerusalemme Liberata* "Fethedilmiş Kudüs" və Portekiz Rönesansı'nın ünlü temsilcisi *Luís Vaz de Camões*'in (1524-1580) "Os Lusíadas" adlı millî epik manzumesini dikkat çeken Hüseyinzade, bu klasik eserlere dayanarak yalnız tarihî yaklaşımla, Batı'nın Türklere bakış açısını değil, daha geniş perspektifle Batı-Doğu ilişkilerini dikkate merkezine getirmiştir" (Guliyev 2026).

Hüseyinzade Ali Bey'in de aralarında olduğu Türk heyeti, kongre komitesince kendilerine hediye edilen Türkolojiye dair kitaplarla birlikte 28 Mart 1926 günü İstanbul'a dönmüştür (Güngör 2015: 64). Hüseyinzade'nin bu seyahatinde tuttuğu ve Hilmi Ziya Ülken tarafından yayımlanan günlük notlarında da 25 Mart 1926 Perşembe günü Odesa limanından 4,30 da kalkan vapurla İstanbul'a döndüğü kayıtlıdır (Ülken 1963: 147).

Mehmed Fuad Köprülü (1890-1966) Halil İnalcık'ın belirttiği üzere modern anlamda kültür tarihçiliğini Türkiye'de başlatan kişi olmuştur: "II. Abdülhamid döneminde Batı geleneğinde laik bir eğitim veren, Batı dillerini öğreten idadi mektebini bitirdi. Köprülü, Osmanlı-Türk ilmini bilim dü-

nyasında ilk defa hakkıyla temsil eden ve Avrupa'da ilim payelerine layık görülen ilk Türk bilim adamlarından biri oldu. Çok genç yaşta muhtelif liselerde aldığı muallimlik vazifelerinden sonra yirmi üç yaşında İstanbul Darülfünunu Türk Edebiyatı Tarihi Müderrisliği'ne getirilmiş; daha sonraki yıllarda Mülkiye, Sanayi-i Nefise mektepleri, İlahiyat Fakültesi, Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Siyasal Bilgiler Okulu gibi çeşitli yüksekokullarda 28 yıl profesörlük yapmış ve yurda binlerce değerli eleman yetiştirmiştir" (İnalçık 2014: 17).

F. Köprülü, I. Dünya Savaşı ve Mütareke yıllarında Dârülfünun'da öğretim üyesi olarak bulunanların yanı sıra yabancı askerî heyetlerde, müttefik veya daha sonra işgal kuvvetleri karargâhlarında tercüman sıfatıyla vazife alarak İstanbul'a gelmiş Batılı Türkolog ve müsteşriklerle de tanışma fırsatını buldu. Wilhelm Friedrich Carl Giese, Johannes Heinrich Mordtmann, Jean Deny, Vladimir Aleksandroviç Gordlevski ve Karácson Imre o dönemde İstanbul'da temas kurduğu ünlü şarkiyatçılardır (krş. Akün 2003: 476).

Köprülü'nün akademik hayatı Cumhuriyet döneminde de mühim yükselmeler kaydetti. Bu devrin ilk eseri olarak ortaya koyduğu *Türkiye Tarihi* (1923) münasebetiyle Atatürk'ün kendisine el yazısı ile yazıp gönderdiği tebrik ve teşekkür mektubu (Fuad Köprülü, "Bir Hâtıra", *TTK Belleten*, nr. 10, Nisan 1939, s. 277-279) Cumhuriyet'in kendisinden ve temsil ettiği Türkoloji'den beklentilerini ifade etmektedir. Nitekim 1924'te Mustafa Kemal Atatürk'ün arzusu ve Maarif Vekili Vâsıf Bey'in (Çınar) teşebbüsüyle 22 Mart'ta Maarif Vekâleti müsteşarlığına getirilen Fuad Köprülü, bu sırada İstanbul Darülfünunu içinde *Türkiyat Enstitüsü*'nün kuruluşunu hazırlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk enstitüsü olan bu kurumun 1946'ya kadar müdürü Ord. Prof. Dr. M. F. Köprülü olmuştur (krş. Akün 2003: 476-478). Nitekim 1926'da Bakü Türkoloji Kurultayı'na gitmek üzere birlikte seyahat ettikleri Rusya'da modern Türk tarihçiliğinin kurucusu Vasiliy Vladimiroviç Bartold (1869-1930) da bu Türkiyat Enstitüsü için Orta Asya Türk tarihi üzerine dersler vermek üzere İstanbul'a üniversite tarafından çağrılmıştı (Eyice 1992: 85).

23 Şubat 1926 Salı günü Bakü'ye ulaşan Türk heyeti istasyonda çeşitli dernek temsilcileri ve gazeteciler tarafından karşılanır. Hüseyinzade Ali

Bey, uzun yıllardan sonra yeniden Bakü'de bulunuyor olmasından duyduğu memnuniyeti dile getirir ve şuralar hükümetinin bilimsel alanda önemli faaliyetlerde bulunduğunu kaydederek, bu kurultayın da Türkoloji bilimi için çok faydalı olacağını vurgular. Öte yandan Köprülü; kurultayın Türkiye'de de büyük bir dikkatle izlendiğinin altını çizer. Alfabe hususunda ise Türkiye'de 15 yıldan beri müzakere edilen alfabe meselesiyle ilgili olarak önümüzdeki yıl bunun için bir komisyon kurulacağını haberini verir. Etnografya alanında önemli işlere imza atmış Macar bilim adamı Gyula Mészáros da alfabe konusuna değinir ve Latin alfabesinin bilimsel çalışmalarda esas olarak kabul edildiğini dile getirir. Türkiye heyeti, kurultay için ayrıca Türkoloji ve diğer bilimlerle ilgili iki büyük sandık dolusu kitap getirmiştir (Güngör 2015: 62-63).

M. F. Köprülü, Azerbaycan aydınlarının Türkiyat yayınları dolayısıyla yakından tanıdığı ve saygı duyduğu bir bilgidir: Azerbaycan edebiyatı tarihi üzerine dersler vermek üzere Ekim 1925'te de Bakü'ye çağrılan F. Köprülü, Rusya Bilimler Akademisi'nin 200. yıl dönümüne katılmış ve İstanbul'a dönüşünde 14 Kasım 1925 tarihli Cumhuriyet gazetesinde şu beyanatı çıkmıştır: "Orada karşılaştığım istek üzerine Moskova, Leningrad ve Bakü'de konferanslar verdim. *İzvestiya* gazetesine istedikleri için bir makale yazdım. Kanunusani (Ocak) ayında Bakü'de bir Türkiyat Kongresi toplanacak. Bu kongreye bizden Necib Asım ve Hamdullah Suphi Bey'ler davet edilmişlerdir" (Gökdağ 2015: 231). 1925 yılı Kasım ayında verilen bu bilgiye rağmen 1926 Şubat sonundaki Kurultay'a Necib Asım ile Hamdullah Suphi'nin katılmadığını biliyoruz.

Mehmed Fuad Köprülü, Samed Aga Agamalıoğlu'nun başkanlık ettiği XVI. Oturum'da "Türk Halkları Edebiyatlarının Araştırılmasının Sonuçları ve Perspektifleri" başlıklı bir konuşma yapar (Menzel 2017: 135). Bu konu daha önceden hazırlık toplantısında organizasyon komitesi tarafından belirlenen ve gündemini, konuşma başlıklarını A. N. Samoyloviç'in denetlediği ve Rusça ve Azerbaycan Türkçesiyle kitapçık olarak yayımlanan programın belirlenmiş 15 oturum başlığından biriydi (Akalin 2025a: 24).

Hüseyinzade Ali Bey'in Kurultay'da aldığı notlara göre, Fuat Köprülü başlıca şunları söylemiştir: "Halk edebiyatlarına ait araştırmalar karşılaştırılacak olursa, şiveler ve lehçelerin birbirine yaklaştığı görülür. Dilin

Farscadan, Arapçadan kurtulup Türkçülüğe gitmesi gerilik değil, kendi ruhunu, benliğini bulmuş bir dilin ileri hareketidir, medeni bir adımdır. Edebî dilin Türk kavımları arasında ortak olmasının sebepleri siyasi değildir; milletin özünden, kültüründen gelmektedir. Yabancı kelimeler dökülecek, ancak halkın vicdanında yer etmişse kalacaktır. İnsanlar ilim yardımıyla dağılmaya değil, birliğe doğru gidiyorlar. Küçük etnik zümrelerin, bir kaç milyonluk kabilelerin ayrı ayrı kültürler yaratmaları ihtimali yoktur" (Ülken 1963: 146).

Eski yazı dilinin ve alfabenin muhafaza edilmesi yönünde şahsi görüşleri bilinen Fuad Köprülüzade, Bakü'de resmî ve özel temaslarında diplomatik bir tutum göstermiş, bir yandan alfabe değiştirmenin iktisadi zorluklarına değinirken bir yandan da Türk Dünyasının birliğinden ve günümüz tekniğinin yeni alfabeye geçmeyi gerektirdiğinden söz etmiştir (krş. Gökdağ 2015: 229-238).

Nitekim Fuad Köprülü, yurda döndükten sonra, 1 Aralık 1926'da Millî Mecmua'da (C. 5, Nr. 75) çıkan "Harf Meselesi" başlıklı yazısında Latin alfabesi aleyhindeki görüşünü açıkça belirtmiştir: "Latin harflerinin kabulüne tarafdar olanlar, zannediyorlar ki Garb medeniyetine bu suretle daha çabuk ve daha kolay temessül edebiliriz. Halbuki Garb medeniyetine temessül, harflerimizin tebdili ve Latin harflerinin kabulüyle kabil olamaz. Alelâde mantık ve alalâde muhakeme ile elde edilen nazariyyeler, hayat sahasında büyük bir tatbik kabiliyeti gösteremezler. İctimaî hadiseler üzerinde müessir olmak için, kat'î surette ictimaî düsturlara tebaiyyet etmek mecburiyeti vardır. Bu düsturlara bîgâne kalanlardır ki ancak Latin harflerinin kabulüne tarafdar olabilirler." (Levend 1960:397; Köprülüzade 1926: 771-773).

Mészáros Gyula (1883-1957) Macar Türkologu, folklor derlemecisi ve müzecilik uzmanıdır. 28 Mart 1883'te Macaristan'ın güneyinde Hırvatistan sınırına yakın, merkezi Pécs olan Baranya vilayeti Szajk köyünde doğmuştur. Erken yaşlardan itibaren etnografya ile ilgilenir. Budapeşte Üniversitesini bitirdikten sonra 1904-1906 arası İstanbul'da Türkçe eğitimi alır (Dmitrieva 2000; Kuçumov 2019; D'yula Mesaroş, 2012: ba.ruwiki.ru).

1906 sonbaharından Şubat 1908'e kadar, Çuvaş dili, folkloru ve etnografisini incelemek amacıyla Kazan ve Simbirsk vilayetlerine bilimsel

bir görevle gitti. 1906-1907 yıllarında Çuvaşlar ve İdil Tatarları arasında folklor materyali toplayan Gy. Mészáros'un yerli rehberi ünlü Tatar folkloristi Huca Bedî olmuştur (Nadirov; Geniş bilgi için bk. Öner 2001).

Görevinden döndükten sonra Gyula Meszaros, 25 Mayıs 1908'de Macar Bilimler Akademisi toplantısında bir rapor sundu: (Çeboksarı'da *Ethnographia* dergisinde Macarca basılan "Csuvasok és tatárok között a Volga-vidéken "İdil Çevresinde Çuvaşlar ve Tatarlar Arasında" başlıklı yayım hakkında bk. Bayram 2015). Nisan 1909'da St. Peterburg'da Orta ve Doğu Asya'nın Tarihsel, Arkeolojik, Dilbilimsel ve Etnografik İlişkileri Araştırma Rus Komitesi'nin *Izvestiya* dergisinde Rusça basılan (1909, sayı 9, s. 60-66) raporunda Macarların İdil boyu tarihî ve kültürel bağlantısını da yansıtan şu notlarında Gy. Mészáros'un biyografisini de buluyoruz:

"Gerekli hazırlık çalışmalarını yürütmek için önce Kazan'a yerleştim ve 1907 baharına kadar orada yaşadım. O sırada Volga bölgesine giden yollar açıldı ve kışlık konaklama yerimden ayrılıp Çuvaşlarla evlerinde görüşebildim. Kazan'da Çuvaş dilini öğrenmeye başladım ve yerel öğretmen seminerinde öğrencilere dilbilgisi, kelime notasyonu ve metin okuma dersleri verdim. Çalışmalarım ilerledikçe, özellikle Çuvaş dilinin yüzyıllardır Tatar etkisi altında olması nedeniyle, Volga Tatarlarının diline daha aşina olma ihtiyacı giderek daha belirgin hale geldi. Bu etki günümüze kadar devam etmektedir, bu nedenle Tatar dilini bilmeden Çuvaş dilini kapsamlı bir şekilde öğrenmek imkansızdır. Bu yüzden, hala Kazan'dayken Tatar dilini yazıya dökmeye ve öğrenmeye başladım ve hem konuşma hem de yazılı diline aşina oldum; yolculuğun sonuna kadar Tatarlarla ilişkilerimi koparmadım. Tatar dili üzerine çalışmalarımı ve notlarımı tamamlamak için, ilkbaharın başlarında Kazan'a 75 verst uzaklıktaki Tatar köyü Tüben-Korsa'ya gittim ve orada iki ay geçirdim. Bu süre zarfında sözlüğe malzeme ekledim ve birçok halk şiiri, Tatar batıl inancı ve büyü örneği topladım." (Mesaroş 1909: 60-61)

Gy. Mészáros, yine halk ağzından derlemeler yapmak üzere 1909'da Başkurtlar arasına gitmiş ve 1910'da da Türkiye'ye gelmiştir. 1909-1915 yılları arasında Macar Etnografya Müzesi'nde çalışmıştır (Turan 2025: 16).

Türkiye'deki Yusuf Akçura ve Hüseyinzade gibi Türkçü düşüncenin öncüleriyle yakın ilişkileri açıktır. Macar Türkolojisinin kurucusu sayılan

Ármin Vámbéry'nin (1832-1913) öğrencilerinden olan Gy. Mészáros, Budapeşte'de Turan Cemiyeti'nin kurucuları arasındadır ve İstanbul'da 1908'de açılan Türk Derneği'nin Budapeşte'de *Edebiyat-ı Osmaniye Cemiyeti* isimli şubesini kuranlar arasındadır (Karaduman 2006: 39). 1916-1919 yılları arasında İstanbul Darülfünunu Macarca kürsüsünü yöneten Mészáros, 1 Aralık 1924'te Ankara Etnografya Müzesi'nde başladığı uzmanlık görevini 1932 yılı Şubat ayı sonuna kadar devam etmiştir (Karaduman 2006: 40).

Budapeşte'den Türkoloji doktorası bulunan ve 1927-1931 yılları arasında Etnografya Müzesi Müdürü olan Hamit Zübeyr Koşay'ın (1897-1984) Gy. Mészáros'un Ankara'ya davet edilmesinde rolü olduğu belirtilmektedir (bk. Redford 2007: 247).

Cumhuriyet'ten önce kurulan Türk-Macar akademik ilişkileri ve Gy. Mészáros dolayısıyla H. Z. Koşay hakkında da bilgi verelim: İdil-Ural Türklerinin ünlü Ceditçi müftüsü Rızaeddin Fahreddin (1859-1936) Hamit Zübeyr'in eniştesidir ve öğrenim için onu İstanbul'a yollamıştır; Dârülmualimîn'den mezun olduktan (1916) sonra, ertesi yıl Macaristan'a giden ve 1921'e kadar padagoji okuyan H. Zübeyr, 1921'de *Eötvös József Collegium*'a girdi. Ünlü Türkolog Gyula Németh'in yanında hazırladığı "Türk Silâh Adları" konulu tezini 1923'te tamamlayıp Berlin Üniversitesi'nde Willy Bang Kaup'un verdiği derslere devam eden ve 1925'te de Türkiye'ye dönen Hamit Zübeyr Maarif Vekâleti'nde memuriyete başladı (Şakiroğlu 2002: 225).

Cumhuriyet döneminin ilk kazılarının yanı sıra, müzecilik, kütüphanecilik ve etnografyanın kurucuları arasında olan Hamit Zübeyr Koşay, Türk Dil Kurumu derleme çalışmalarına da katılmıştır. Böylece Osmanlı İmparatorluğu sonlarında, İttihat ve Terakki döneminde başlayan Macar bilim ve öğrenim iklimi içinde yetişen Hamit Zübeyr, zaten asır başlarından beri Macar Türkoloji ve etnografya ekolü içinde bulunan değerli bilgin Gy. Mészáros'un Türkiye Cumhuriyeti ile bağlantısını da kurmuş oluyordu. Mustafa Kemal Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı döneminde bizzat biçimlendirdiği ve "*Türk İnkılabı*" diye andığı süreçte, Macar, Alman ve özellikle Rusya egemenliğindeki Türk Dünyası kökenli muhacir Türkologların birikimleri daima değerlendirilmiştir.

Ankara'da 1925'te yapımına başlanan Etnografya Müzesi'nin kuruluş teklifi Gy. Mészáros'a aittir ve 1930'da sergilemeye açılan kurumun ilk müdürü de Hamit Zübeyr olmuştur (Koç 1991: 210). Mustafa Kemal Atatürk'ün yakınında olan bu Macar ekolü mensubu bilginlerin alfabe ve dil devrimlerindeki katkılarını özellikle belirtmek gerekir.

Bakü Türkoloji Kurultayı Organizasyon Komitesi üyesi Bekir Sıdkı Çobanzade hakkında kapsamlı bir monografi hazırlayan Vilayet Guliyev, en yeni kaynaklara dayanarak Gy. Mészáros'un Bakü Kurultayı'na çağrılmasını Çobanzade'nin ve Hüseyinzade'nin hizmeti olarak değerlendirmektedir: "Mészáros, Bakü'den döndükten sonra ilk Türkoloji Kurultayı ile ilgili duygu ve düşüncelerini Macar basınında yayımlattı. Evet, burada ayrı ayrı kişiler üzerinde durulmamıştı. Ancak Budapeşte'den binlerce kilometre uzakta ülkesini minnettarlık duygularıyla hatırlayan bir Türkolog (Bekir Sıdkı Çobanzade) ile saf Macarca konuşmak, hiç şüphesiz Profesör Mészáros'a büyük manevi zevk ve gurur vermişti" (Guliyev 2026: 11). Nitekim Budapeşte'de çıkan *Turan* dergisinde 1917'de Hüseyinzade Ali Bey'in; "Sizlersiniz ey kavm-i Macar bizlere ihvan; Ecdadımızın müştereken menşei *Turan*" diye başlayan *Turan* şiiri Gy. Mészáros'un Macarca çevirisiyle basılmıştır (Turan 2025: 16).

Bakü Türkoloji Kurultayı'na özel olarak davet edilen Mészáros Gyula, 27 Şubat 1926 günü Kurultay'ın II. Oturumunda "Anadolu ve Balkan Türkleri Etnoloji Araştırmalarının Bugünkü Durumu ve En Yakın Görevleri" başlıklı bildirisini sunmuştur (bk. Tutanaklar 2008: 116-121).

Macar bilgin daha ilk sözleriyle Türkiye'de Cumhuriyet idaresine bağlılığını belli etmiştir: "*Anadolu Türklerinin bu alanda şimdiye kadar mevcut olan kültürel geleneklerinin değiştirilmesini ve bu konuda araştırmanın zaruriliğini ilk defa Türkiye Cumhuriyeti'nin şimdiki hükümeti fark etti, bununla ilgili, devletin temel direği olan halk, hükümetin en önemli dikkat merkezi olduğu gibi, kurumların programlarında bin yıllık abidelerinin korunduğu müzelerin mermer döşeli salonlarında kendi yerini aldı.*

Bir buçuk yıl önce Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Ankara'da Türkiye Etnografya Müzesi'ni tesis etti. Bu kurumun görevi Anadolu Türklerinin maddî ve manevî kültürlerinin kaybolmakta olan abidelerini ilk defa olarak ilmî yöntemlerle korumak ve araştırmaktır. Bugüne kadar geleceğin sistemli

koleksiyonu için esas olabilecek yeterli derecede değerli malzeme toplanmıştır. Yakın geleceğin programında ülkenin ayrı ayrı vilayetlerinin tetkiki ve oradaki maddi kültür ürünlerinin toplanması vardır. Türkiye hükümetinin faydalı yardımları ve birkaç yıl içindeki programlı çalışmaları sonucunda Anadolu'nun şimdiki etnografik yapısı ve etnolojisi hakkında somut bir düşünce oluşturmak mümkün olacaktır." (Tutanaklar 2008: 116)

Gy. Mészáros'un Macar Türkolojisinin bilimsel disiplininin bir örneği olan bildirisindeki şu satırlar birkaç yıl içinde Mustafa Kemal Atatürk'ün öncülüğünde gelişecek olan tarih ve dil görüşünün yansıması sayılabilir: *"Gerçekten de, Anadolu Türklüğünün kökeni ve etnografyası hakkında geniş bilgi elde etmek istesek, bu alanda araştırmaya şüphesiz eski yerel insanın tarihten önceki durumundan başlamamız gerekecek. Şimdiye kadar bu alanda yapılan araştırmaların da gösterdiği gibi, Anadolu'nun bugünkü halkının hem antropoloji gelişimi, hem de maddi ve manevi kültürü bu topraklardaki en eski sakinleri ve hayatları ile sıkı bir şekilde bağlantılıdır"* (Tutanaklar 2008: 116).

Hüseyinzade Ali Bey'in Kurultay dolayısıyla tuttuğu notlarda;, A. N. Samoyloviç'in de Türkçe konuştuğu özel bir misafirlik toplantısında Gy. Mészáros hakkında şu sözler kayıtlıdır: "Kendisinin yabancı olmadığını söyledi, böyle söyleyenleri protesto etti. Macar milleti bu topraktan gitmiştir." (Bayat 1998: 67) Nitekim Macar bilgini Kurultay'dan sonra "Yeni Fikir" gazetesine verdiği röportajda da şunları belirtmiştir: "Kurultayın kabul ettiği Latin alfabesi Türk-Tatar halklarını harsa yaklaştırmak için en iyi vir vasıtaadır. Kurultay oturumlarında ortaya çıkan tartışma Sovyetler Birliğinde yaşayan Türk-Tatar halklarının uynamasına delalet eder. Zannımca bu kadar büyük bir kütlenin uyanışı Sovyetler Birliği haricinde yaşayan Ural-Altay halklarının uyanışına tesir etmeden de kalmaz" (Turan 2025: 16).

Gy. Mészáros'un çok bilgili bir sezgiyle tespit ettiği bu *uyanış* Sovyet idaresi tarafından da not edilmiştir. Bakü Türkoloji Kurultayı'nın kürsüsünden yankılanan; Türk Dünyasına dair bu birlik ve ortaklık tespitleri maalesef 1937-1938 yıllarının Stalin repressiyalarında suç dosyası hâline çevrilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti ve Kurultay

Türkiye'de 17 Şubat - 4 Mart 1923 günlerinde İzmir'de düzenlenen İktisat Kongresinde, Kâzım Karabekir Paşa'nın Latin harflerinin kabulü aleyhindeki çıkışıyla ateşlenen alfabe tartışmaları 1.11.1928 tarihli Yeni Türk Harflerinin Kabulü Hakkındaki Kanun ile resmileşen alfabe devrimine kadar sürmüştür.

Modernist fikir adamı Kılıçzade Hakkı (1872-1960), büyük gazeteci ve çevirmen Hüseyin Cahid (1875-1957), iktisatçı, siyasetçi, İzmir Milletvekili Şükrü Saraçoğlu (1887-1953), Cumhuriyet döneminin önde gelen yazarı ve gazetecisi Falih Rıfkı Atay (1894-1971), Cumhuriyet gazetesinin kurucusu ve başyazarı Yunus Nadi (1879-1945), gazeteci ve fikir adamı Celal Nuri (1882-1936), dilci edip Ahmed Cevad Emre (1878-1961) ve dilci İbrahim Necmi Dilmen (1887-1945) gibi yeni alfabe yönünde destekleyici yayınları olan isimlerin de katkılarıyla Latin esaslı Yeni Türk Alfabesi hızla yerleşmiştir (Levend 1960: 392-400).

Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekilliğinin teklifi üzerine, “lisanımızda Latin harflerinin suret ve imkan-ı tatbikini düşünmek üzere” Falih Rıfkı Atay, Fazıl Ahmed Aykaç, Ruşen Eşref Ünaydın, Ragıp Hulusi Özdem, Ahmed Cevad Emre, Yakub Kadri Karaosmanoğlu, Mehmed Emin Erişirgil, İhsan Sungu ve İbrahim Grantay’dan toplanacak bir “Dil Encümeni”nin kurulması Bakanlar Kurulu’nun 23 Mayıs 1928 tarihinde yaptığı toplantıda kabul edilmiştir. Encümenin Ankara’da bulunan üyeleri 26 Haziran 1928’de Maarif Vekilliğinde toplanarak alfabe ve gramer komisyonlarına ayrıldıktan sonra çalışmalarına başlamış ve ilk iş olarak alfabe ve gramer raporlarını hazırlamıştır. (Levend 1960: 401)

Bu süreçte Mustafa Kemal Atatürk’ün Batılı, laik ve seküler bir Türk toplumu yaratma yolunda, en yakın arkadaşlarıyla bile bazen aynışmayan ve yıllar öncesinden biçimlenen kişisel projesi şüphesiz, belirleyici esas olmuştur.

Atatürk’ün 9 Ağustos 1928 akşamı Sarayburnu’nda halka hitaben şu söylevi ile harf devrimi başlamıştır:

Arkadaşlar, bizim ahenk-dar zengin lisanımız yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir. Asırlardanberi kafalarımızı demir çerçeve içinde bulunduran, anlaşılmayan ve anlamadığımız işaretlerden kendimizi kur-

tarmak ve bu luzumu anlamak mecburiyyetindeyiz. Anladığımızın âsârına yakın zamanda bütün kainat şahid olacaktır. Buna kafiyyetle eminim.

Çok işler yapılmıştır, ama bugün yapmağa mecbur olduğumuz, son değil, lakin çok lüzumlu bir iş daha vardır; yeni Türk harflerini çabuk öğrenmelidir. Her vatandaşa, kadına, erkeğe, hamala, sandalcıya öğretiniz. Bunu vatan-perverlik ve milliyet-perverlik vazifesi biliniz. Bu vazifeyi yaparken düşününüz ki, bir milletin, bir hey'et-i ictimaiyyenin yüzde onu, yirmisi okuma yazma bilir, yüzde sekseni, doksanı bilmezse, bu ayıbdır. Bundan insan olanlar utanmak lazımdır. Bu millet utanmak için yaratılmış bir millet değildir; iftihar etmek için yaratılmış, tarihini iftiharla doldurmuş bir millettir. Fakat milletin yüzde sekseni okuma yazma bilmiyorsa, bu hata bizde değildir; Türk'ün seciyyesini anlamayarak kafasını birtakım zincirlerle saranlardadır. Artık mazinin hatalarını kökünden temizlemek zamanındayız. Hataları tashih edeceğiz. Bu hataların tashih olunmasında bütün vatandaşların faaliyetini isterim. En nihayetbir sene, iki sene içinde bütün Türk hey'et-i ictimaiyyesi yeni harfleri öğreneceklerdir. Milletimiz yazı ile kafası ile bütün âlem-i medeniyetin yanında olduğunu gösterecektir.

1926 Bakü Türkoloji Kurultayı'nı hazırlık aşamalarından beri izleyen Türkiye Cumhuriyeti, buradaki Sovyetler Birliği Türk-Tatar halkları için Latin alfabesi kullanımına dair kararından en geniş biçimde yararlanmıştır diyebiliriz.

Bakü Şehbenderi Ferid imzasıyla 23 Eylül 1925 tarihli belge Ankara Hükümeti'nin Kurultay'a resmî ilgisini açıkça göstermektedir (Konsolos Ferid Hurşid hakkında ayrıca bk. Akalın 2025: 55)

"12 Temmuz 1341 tarih ve 67 /809 numaralı tahriratla arz edilen Bakü'de sen nihayetlerine doğru akd-ı mutasavver (Türkoloji Kongresi) hakkında elde edilen mütemmim malumat ber-vech-i âtidir" diye söze başlayan Bakü Konsolosu, merkezî yönetimin sürece egemen olma niyetini açıklamaktadır: *"Kongrenin Moskova'da akdi hususunda ısrar eden Ruslar, uzun müzakerâtdan sonra nihayet Bakü'de akdine razı olmuşlarsa da kongre işlerini milliyet-perver anâsırına bırakılmaması ve Komunist Fırkası direktiyosu dairesinde tedviri esasını şart koymuşlardır.*

Daha sonra kongrenin konusu hakkında ayrıntıların bildirildiği belge şöyle tamamlanmaktadır: *Türk ve Tatarlarla meskûn şura, cumhuriyet ve*

eyaletlerin merkezlerinde kongre mesaisini teshil edecek ilmî eserler ve vesaik tertip ve neşrolunacaktır. Kongrenin küşâdı günü Bakü'de Türk ve Tatar dillerinde tab edilmiş kitapların sergisi açılacak, kongreye 120 zat iştirak edecek, çoğu Türk ve Tatar cumhuriyetlerinin murahhaslarından ibaret olacaktır. Bunlardan maada kongrede Şuralar İttihadı Akademisi ve Şarkiyat Enstitüsü ile cumhuriyetlerin Darü'l-fünunları ve Âlî Darü'l-muallimînleri murahhasları da bulunacaktır. Kongreye sâde sıfatla memâlik-i ecnebiyedeki ve hassten Türkiye ve İran'daki Türkologlar da davet olunacaktır, efendim. 23 Eylül 341, Bakü Şehbenderi Ferid. (bk. Ferid 1925)

Mustafa Kemal Atatürk'ün hem Batılı ve seküler bir Türk toplumu yaratmak hem Türk Dünyası ile ilişkileri koparmamak siyaseti, "Yeni Alfabe" yönünde çoğunluk kararı alınan Bakü Türkoloji Kurultayı konusunda çok belirgindir. 3 Kasım 1928 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde kabul edilen Yeni Türk Harfleri Türkiye Cumhuriyeti'nin dil ve eğitim planlamasının da esası olmuştur.

KAYNAKLAR

1. 1926 Bakü Türkoloji Kurultayı, Tutanaklar. Çevirenler: Kamil Veli Nerimanoğlu, Mustafa Öner, Ankara 2008, s. 486+44. Türk Dil Kurumu Yayınları: 936.
2. Akalın Halûk Şükrü (2025a) 100. Yılında 100 Soruda Birinci Türkoloji Kurultayı, Ankara: Erkmen Yayıncılık, 300 s.
3. Akalın Halûk Şükrü (2025b) "Bilinen Bilinmeyen Yönleriyle Birinci Türkoloji Kurultayı", *Yeni Türkiye Bakü Türkoloji Kongresi'nin 100. Yılı Özel Sayısı -I*, 35-49.
4. Akpınar Yavuz (2012) "Turan Ali". *İslam Ansiklopedisi* (TDV) C. 41, 408-410.s.
5. Akün Ömer Faruk (2003) "Mehmed Fuad Köprülü", *İslam Ansiklopedisi* (TDV) C. 28, 471-486.
6. Bayat Ali Haydar (1998) *Hüseyinzade Ali Bey*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 410 s.
7. Bayram Bülent (2015) "Gyula Mészáros'un 1908 Yılı Raporuna Göre Çuvaşlar Üzerine Tespitler", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 40, 21-35. s.

8. Bilgin A. Azmi (2019) "Theodor Menzel", *İslam Ansiklopedisi* (TDV) 3. Baskı, Ek-2, 252-253.s.
9. Cicioğlu Hasan (2024) "Mustafa Kemal'in Lenin'e, Lenin'in Mustafa Kemal'e Yazdığı Mektup" (<https://atam.gov.tr/wp-content/uploads/2024/10/Hasan-CICIOGLU.pdf>)
10. Demirel Ömer Faruk (1996) "I. Türkoloji Kongresi ve Theodor Menzel". *1926 Bakü Türkoloji Kongresinin 70. Yıl Dönümü Toplantısı (29-30 Kasım 1996)*, Ankara, 1999: Türk Dil Kurumu Yayınları 726, 27-65 s.
11. Dmitrieva Yudit; V. D. Dmitriev (2000) "Ob avtore i ego trudah". Mesaroş D. Pamyatniki staroy çuvaşskoy veri. T.1, Çeboksarı, 2000: Çuvaşskiy gosudarstvennyy institut gumanitarnih nauk. (https://gov.cap.ru/sitemap.aspx?id=1540374&gov_id=49)
12. D'yula Mesaroş (2012): ba.ruwiki.ru/wiki/.
13. Eyice Semavi (1992) "Vasilij Viladimiroviç Bartold", *İslam Ansiklopedisi* (TDV) C.5., 85-87.s.
14. Ferid (Hurşit) Bakü Şehbenderi (1925) *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Yer Bilgisi: 34778- 136961-4, Belge Tarihi: 23.09.1925.
15. Gökdağ Bilgehan Atsız (2015) "1926 Bakü Türkoloji Kongresi ve Fuad Köprülü" *Türklerin Dünyası, Dil - Kimlik - Siyaset*, İstanbul: Kültür Bilimleri Akademisi, 229-249.
16. Guliyev Vilayet (2026) "Birinci qurultayın ilk tarixçisi-Birinci Türkoloji qurultay iştirakçılarının izi ilə: Əli Bəy Hüseynzadə Birinci Türkoloji Qurultayda" 525-ci qəzet, 30.01.2026.
17. Guliyev Vilayet (2026) *Bekir Sıdkı Çobanzade - Budapeşte Yılları*, Ankara: Türk Dil Kurumu (yayımda).
18. Güngör Gözde (2015) *Hüseynzade Ali Turan'ın Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 490 s.
19. İbrahimof A. (1927) *Tatar Medeniyetě Nindiy Yul Bēlen Baraçak ?* Kazan: Tatarstan Devlet Neşriyatı Basması, 40 s.
20. İnalçık Halil (2014) *Türklük, Müslümanlık ve Osmanlı Mirası*, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 340 s.
21. Karaduman Hüseyin (2006) "Gyula Mészáros ve Bir Halk Müzesi Projesi", *İdol, Arkeologlar Derneği Dergisi*, Yıl: 8, Sayı 31, 38-45. s.
22. Kazımoğlu Samir (1992) "Mustafa Kemal Atatürk ve Birinci Türkoloji Bakı Gurultayı" *II. Uluslararası Türk Dili Kongresi* (26 Eylül-1 Ekim 1992) Ankara, 1996, 669-671. s.

23. Koç Sema (1991) "Ankara Etnografya Müzesi" *İslam Ansiklopedisi* (TDV) C.3, 210.s.
24. Köprülüzade Mehmed Fuad (1926) "Harf Meselesi", *Atatürk ve Türk Dili* 3, Atatürk Devri Yazarlarının Türk Dili Hakkındaki Görüşleri (Der-gilerden Seçmeler) Hazırlayan: Kâzım Yetiş, Ankara 2005: Türk Dil Ku-rumu Yayınları: 830/1, 771-773. s.
25. Kuçumov İ. V. (2019) "Mesaroş D'yula". *Başkortostan töbek interaktiv entsiklopedik portalı* (<https://bashenc.online/ba/articles/89449/>)
26. Menzel Theodor (1935) "Vorwort" *12 Vorlesungen über die Geschichte der Türken Mittelasien W. Barthold, Theodor Menzel and Hans Hein-rich Schaeder. Die Welt des Islams*, 1935, Bd. 17, Beiband zu Band 14-17. 12 Vorlesungen über die Geschichte der Türken Mittelasien (1935), 1-5. s.
27. Menzel Theodor (2017) *1926 Bakü I. Türkoloji Kongresi* (26 Şubat- 6 Mart 1926), Çeviren: Selçuk Ünlü, Konya: Palet Yayınları, 152 s.
28. Mesaroş Yuliy (1909) "Отчет члена Венгерского Комитета, Юлия Мессароша, о поездке к чувашам и приволжским татарам", *Известия Русского Комитета для изучения Средней и Восточной Азии в историческом, археологическом, лингвистическом и этнографиче-ском отношениях*. №9, апрель 1909 г. СПб.: Типография Импера-торской Академии Наук, 1909, 60—66. s.
29. Nadirov İlbaris (?) "Meccaroş Dьюла (Meszaros Dyula)" *Tatarica - Tatar Ensiklopediyası Meccaroş Dьюла (Meszaros Dyula) :: Татар-ская энциклопедия TATARICA*
30. Okyar Osman (1998) *Milli Mücadele Dönemi Türk-Sovyet ilişkilerinde Mustafa Kemal (1920-1921)* Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 200 s.
31. Oral Mustafa (2004) "Türkoloji Tarihinde 1926 Bakü Türkiye Kon-gresi" *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 17, 107-129. s.
32. Öner Mustafa (1997a) "I. Baku Türkoloji Kongresinde İdil-Ural Tür-kleri", 1926 Bakü Türkoloji Kongresinin 70. Yıl Dönümü Toplantısı (29-30 Kasım 1996), TDK:726, Ankara, 1999, 13-25.
33. Öner Mustafa (1997b) "Bir Tatar Bolşeviğinin Ana Dili Mücadelesi". *Türk Dili*, Sayı 546, Haziran-1997, 551-557.
34. Öner Mustafa (2001) "İslah Edilmiş Arap Alfabesi ve Huca Bedii'nin Derlediği Tatar Ata Sözleri", *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edeyatı Araştırmaları Dergisi "Üzbek Bayçura Özel Sayısı"* X cilt, İzmir, 2001, 213-313.

35. Öner Mustafa (2025) "Alimcan İbrahim ve Bakü Türkoloji Kurultayı", *Yeni Türkiye Bakü Türkoloji Kongresi'nin 100. Yılı Özel Sayısı -II*, 30-40. s.
36. *Perviy Vsesoyuznyy Tyurkologičeskiy Syezd* (26 Fevrala - Marta) Stenografıçeskiy Otçet. Baku, 1926: Obşçestvo Obsledovaniya i İzuçeniya Azerbaycana, 429 s.
37. Redford Scott (2007) "What Have You Done for Anatolia Today? : Islamic Archaeology in the Early Years of the Turkish Republic", *Muqarnas* , 2007, Vol. 24, History and Ideology: Architectural Heritage of the "Lands of Rum" (2007), pp. 243-252.
38. Şakiroğlu Mahmut H. (2002) "Hamit Zübeyr Koşay" *İslam Ansiklopedisi* (TDV) C. 26, 225-226. s.
39. Tahirzade Edalet (2016) "Türkoloji Qurultayda Türkiyə qorxusu və "ÇK"-nın "casus ovu", *Birinci Türkoloji Qurultay: Görünen və Görünməyən Tərəflər*, Elmi Sessiyanın Materialları (Bakı Şəhəri, 10 İyun 2016-cı İl) Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu, 32-44.s.
40. Turan Azer (2025) Birinci Türkoloji Qurultay, *Ədəbiyyat qəzeti (Azərbaycan Yazıçılar Birliyi) 21 Noyabr 2025, 1-25. s.*
41. Türk Vahit (2024) "Ali Bey Hüseyinzade" Türk Dünyası Ansiklopedisi, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
(<https://turkdunyasiansiklopedisi.gov.tr/detay/1673/Ali-Bey-H%C3%BCseyinzade>)
42. Ülken Hilmi Ziya (1963) "Prof. Dr. Ali Turan'ın (Hüseyinzade) 1926'da Bakü'da Toplanan 1'nci Türkoloji Kongresinde Aldığı Notlardan", *X. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler*: 1963, Ankara, 1964, 143-147.s.
43. Ülken Hilmi Ziya (1979) *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yayınları, 496 s.
44. Yusupova Tat'yana İvanovna; Kozintsev Mark Al'vieviç (2024) "Vezde ya bıl vstreçen c bolşoy lyubeznost'yu": Turetskaya komandirovka V. V. Bartol'da na stranitsah ego konstantinopol'skogo dnevnika 1926 g." *Pismennie pamyatniki Vostoka*. 2024, Tom 1, No: 2 (Vıp. 57) 87-104. s.

Мустафа Онер (Турция)

Турецкая делегация на Бакинском тюркологическом съезде 1926 года

Резюме

Статья посвящена I Тюркологическому съезду, состоявшемуся в Баку 26 февраля – 6 марта 1926 года, и в особенности рассматривает роль турецкой делегации в работе этого съезда. Съезд стал важным этапом в развитии исследований в области тюркского языка, истории и литературы, а также являлся международным научным мероприятием, на котором широко обсуждался вопрос перехода на новую тюркскую письменность на основе латинской графики. В мероприятии приняли участие в общей сложности 131 учёный из Советского Союза, Турции и Европы. Съезд также отражал положительный характер советско-турецких отношений того периода и атмосферу научного сотрудничества.

Турцию представляло ограниченное число учёных, среди которых были прежде всего Мехмед Фуад Кёпрюлю, Али-бей Гусейнзаде и Месарош Дьюла. Турецкая делегация внесла научный вклад в работу съезда, а в дискуссиях по вопросу алфавита заняла взвешенную и дипломатичную позицию. Принятое на съезде решение в пользу латинского алфавита стало одним из важных факторов, подготовивших почву для последующей реформы письменности в Турции.

В статье также рассматривается политический фон съезда и подчёркивается, что политика Советского Союза в отношении данного мероприятия имела большое значение не только с научной, но и с культурной и политической точки зрения.

Ключевые слова: *Бакинский тюркологический съезд, Турция, Мехмед Фуад Кёпрюлю, Али-бей Гусейнзаде.*

Mustafa Oner (Türkiye)

The Turkish Delegation at the 1926 Baku Turkological Congress

Abstract

The first Turkological Congress that held in Baku between 26 February – 6 March and particularly the role of the Turkish delegation in that congress is being examined in the article. The congress is an international scholarly conference where the issue of adopting a Latin-based Turkic alphabet that extensively debated, by being an important landmark in the field of the Turkic language, history and literature. The event, where total 131 participants from the Soviet Union, Türkiye and European countries attended, was reflected both the positive state of Turkish-Soviet relations of that time and the situation of scientific cooperation at the same time. A limited number of distinguished scholars such as most notably Mehmed Fuad Köprülüzade, Ali bey Huseynzade and Mészáros Gyula participated in the congress by representing Türkiye. The Turkish delegation both made valuable academic contributions, and adopted a balanced and diplomatic position in the discussions on the alphabet reform. The decision accepted favor of the Latin alphabet in the congress subsequently became one of the significant developments preparing the chance for the alphabet reform implemented in Türkiye. Particularly, the political background of the congress, and carrying the great importance of the policy of the Soviet Union not only scholarly, but also culturally and politically at the same time is revealed in the article.

Key words: *Baku Turkological Congress, Türkiye, Mehmed Fuad Köprülüzade, Ali bey Huseynzade.*
